

K O R U N K K Ö N Y V T Á R A

CZAKÓ AMBRÓ

**KERESZTÉNYSÉG
ÉS MODERN ÉLET**

SZERZŐNEK 1925NYARÁN A BIRMINGHAMI SELLEY OAK
COLLEGE-BEN TARTOTT NÉPSZERŰ ELŐADÁSSOROZATA

1926
„K O R U N K ” KIADÁSA
CLUJ-KOLOZSVÁR

KERESZTÉNYSÉG ÉS MODERN ÉLET

Bármennyire szidják is a régi szkolasztikus filozófiát, kétségtelen, hogy egy nagy előnye volt a modern fölött. Fogalmai tiszták, pontosan meg vannak határozva s ha egyáltalán van értelmük, csak egy értelmük van, szóval igazi fogalmak, amit a modern filozófia fogalmairól nem mindig lehet elmondani. Pedig hogyan hasonlítsunk össze fogalmakat egymással, ha nem tudjuk pontosan, hogy mit akarunk egyikkel is másikkal is kifejezni? Következtetéseink logikai hibáktól hemzsegek és értéktelenek, mert bizonytalan, ingadozó talajra vannak építve. S ha általában minden témánál elengedhetetlenül szükséges, hogy egyértelműen megadott szavakkal dolgozzunk, annál inkább szükséges ez a mi fejtegetéseinknél, ahol a címben jelzett két fogalom nagyon is sokértelmű. Bizonyos, hogy mindenki tudja, hogy mit kell a kereszténység alatt érteni, csak az a baj, hogy mindenki mást ért alatta. A katolikus emberre nézve a kereszténység az egyház tanításainak összesége, melyből sem elvenni, sem hozzáenni nem szabad az egyház helyeslése nélkül. A radikális protestánsra nézve talán nem jelent egyebet, mint némely bizonytalan alapelvet, amelyek értéke nagyon távol áll attól, hogy abszolút legyen. Még ingadozóbb az, amit modern életnek nevezünk. Mindenki éli, mindenki benne van s mégis mindenki mást ért alatta. Hogyan lehet itt egységes fogalmakról beszélni? Meg lehet definiálni mind a kettőt, de ezzel a nehézséget csak részben oldottuk meg. Mit ér az olyan definíció, amelyet mások nem fogadnak el. Nyilvánvaló, hogy itt az önkényességnek még a látszatát is éi kell kerülnünk, különben fejtegetéseink tisztán ideologikus értékűek lesznek. Persze nem tagadhatjuk meg magunkat s azért például ha a kereszténységről szólunk, a mi kereszténységünknek kell benne lennie. S itt van most az a pont, amely döntő fontosságú a keresz-

ténység fogalmának a meghatározásánál. Azáltal, hogy a magam kereszténységét adom, nem kell okvetlenül olyant adnom, ami másokéval kizárólagos ellentétben van. Formailag az emberi értékek megegyeznek, eltérés csak a konkrét esetekre való alkalmazásban van. A kereszténységnél is ezt a formai egységet keresem s ezt nem nehéz megtalálnom. A kereszténység minden időben azt jelentette, hogy az embert egyénileg és társas életében nemesebbé, tökéletesebbé tegye, előbbre vigye a jézusi tradíciók alapján. A kereszténység sohasem jelentett quietizmust: bizonyos ájtatos gondolatok elsajátítását és azután magunkkal és a világfolyásával való megelégedést, sohasem engedte, hogy az ember ölbe tett kezekkel nézze a világ folyását, hanem mindig haladásra serkentett, mert eszményt állított az emberek elé, amelyet meg kell valósítaniok. Az eszmény az egyénre nézve a tiszta személyiség, a társadalomra nézve az Isten Országá, Mindkettő történelmi feladat. Azt jelenti ez, hogy a személyiség kialakítása az egész életünket igénybe, veszi, az Isten Országának a megközelítése pedig az emberiség életét kívánja. A kereszténység ilyen folytonos előretörtetést, folytonos haladást kíván s azt kívánja az egyénre és a társadalomra irányítva egyaránt. Minden időnek feladata ez s minden idő másképp fog hozzá. Az élet feltételei változnak s az új feltételek új munkálkodást kívánnak. Egészen bizonyos, hogy ma az életet meghatározó anyagi és szellemi tényezők mások, mint voltak száz évvel ezelőtt. Alig értjük azt a nyelvet, melyen száz évvel ezelőtt irták a könyveket, pedig ugyanazt a nyelvet használták, csak éppen akkor másra voltak kíváncsiak az emberek s így a könyvekben más válaszok is vannak. Amik valamikor nagyon érdekellek az embereket, azok nem érdekelnek ma minket. Egy katolikus theologus professzor mondta egykor Aquinói Szent Tamásról azt a nagyon találó kritikát, hogy pompás munka a Summája, csak az a baj, hogy kilenczted része felesleges. Van tehát modern élet modern célkitűzésekkel s e célok elérésére modern utakkal. Mi ez a modern élet?

Bennünket az életnek csak a szellemi oldala érdekel. Nem mintha az anyagot másodrendűnek tartanánk, hanem mert helyünk kimértsége arra kényszerít, hogy ilyen megszorítást tegyünk. A szellemi élet a szellemi értékek átélését jelenti, azaz az erkölcsét, tudományát (beleértve a filozófiát), művészetét és vallását. Ha tehát mindezekben a területeken ki tudunk jelölni bizonyos jelleg-

zetes vonásokat, melyek éppen a modern emberek mentalitására vetnek fényt, akkor vizsgálódásunk a következő csoportokra oszolhat:

- a kereszténység és az erkölcs
- a kereszténység és a tudomány
- a kereszténység és a filozófia
- a kereszténység és a művészet.

/ . A kereszténység és a modern erkölcs

A modern ember *tudja*, hogy nincs egyöntetű filozófiai erkölcsstan. A filozófusok közt még az alapelvekre sincs meg, egyezés, hogy a részletek kidolgozásáról ne is szóljunk. Ez tény-melynek egyelőre csak elméleti jelentősége van. Fontosabb, hogy a modern ember *érzi*, hogy befejezett és kész erkölcsstan *nem is lehet*. A modern ember érzi a maga különálló jelentőségét s nem engedi magát úgy sematizálni, amint azt a normákkal és előírásokkal fellépő etika követelné. Az etika, akármilyen etika is az, azt kívánja, hogy *minden* ember engedelmeskedjék az e öírásainak; a modern embert éppen az jellemzi, hogy Ő egyénileg más megítélést kíván, mint a többi ember. Bizonyos etikai anarchizmus van érvényben, amely azért nem olyan feltűnő, mert megszoktuk az embereket bizonyos külső kritériumok alapján megítélni, amelynek igen sok ember eleget tesz. Ilyen kritériumok: hogy a büntető törvénykönyvvel nem jut ellentétbe vagy hogy kényes a becsületére, azaz a rajta esett sérelmeket hajlandó párbaj útján elintézni stb. A pszeudoetikai felfogás szerint erkölcsös ember az, *aki bizonyos társadalmi konvencióknak eleget tesz, egyébként érezhet és ehet, amit akar*. Ezen a társadalmi konvención belül nyilvánvalóan igen sok ember van, akinek a viselkedése nem mondható erkölcsösnek, viszont a társadalmi konvenciókat sok olyan ember áttöri és a társadalom elítélését vonja magára, aki fejlettebb erkölcsiséget képvisel. Mindenesetre az a meggyőződés alakult ki, hogy adott helyzetek vagy adott feltételek, melyekhez bizonyos etikai előírást szokás mellékelni, én rám nézve nem szükségképpen ugyanazok a helyzetek vagy feltételek, mint a többi emberre nézve. Hogy egy gyakorlati példával szolgáljak: a modern ember érezheti, hogy házassága nem jelent rá nézve febonthatatlanságot, még akkor sem, ha a másik fél hűségéhez és ragaszkodásához kétség sem fér. Vagy:

erkölcsi meggyőződése lehet, hogy házasságát ugyan nem bontja fel, de a házassági hűség megtartására egyáltalán nincs kötelezve. A modern ember felismerheti az élet követelményét, amely *az erotikumot is jogaihoz akarja segíteni*, pedig a házasságok legtöbbszörre olyan körülmények közt kötnek, hogy semmiféle biztosíték sincs arra nézve, hogy erotikus szempontból is kielégülést találni benne. Minden népi és nemzeti életnek egyik főtámasztéka volt a tiszta családi élet. A házasság felbonthatatlansága egyik főtétele az evangéliumnak és a polgári társadalomnak. Különböző államok törvényei vigyáznak arra, hogy a házasságot megvédjék az u. n. emberi szeszélyességből, kéjvágyból vagy anyagi nyereszkeségből folyó támadások ellen. És ennek az a következménye, hogy a morális cégér alatt a legnagyobb immoralitás üthet tanyát. Az a vélemény alakul ki, hogy a férfi megcsalhatja a feleségét és viszont, csak kölcsönösen meg ne tudják, vagy ha ők tudják is, ne legyen feltűnő a közvélemény előtt. A polgári társadalom így védi egyfelől a tradicionális formát, hogy másfelől módot engedjen a formák titkos áttöréseinek. Az a modern ember, *aki erkölcsileg többnek érzi magát*, egyfelől belátja, hogy a jelenlegi formák között kötött házasságok egyáltalán nem tekinthetők minden esetben egész életre szóló elhatározásoknak, másfelől azonban aljasságnak minősíti azt a kibúvót, amit a polgári társadalom halgatólagos beleegyezése szankcionált. Az ilyen modern ember a házasság reformját követeli azon az alapon, hogy a házasság az ember erotikus jogait is tartozik kielégíteni s mikor ezt kívánja, összeütközésbe kerül a polgári törvénykönyvvel, a bibliával, a különböző felekezetek erkölcstanával. Pedig az ilyen ember erkölcsileg tisztább és előrehaladottabb álláspontot képvisel, mint azok, akik titokban érvényesítik ezt az elvet vagy csak benső vágyakkal, melyet nyilvánítani nem mernek, juttatják azt kifejezésre. Az erotikum többé-kevésbé minden emberben megvan, de egészen egyéni, egyénibb, mint a táplálkozás s mégis általánosságban akarja minden morális kódex elintézni. A másik példa az ember társadalmi életére vonatkozik. Az ember nem él elszigetelt életet, hanem tagja valamely nagyobb közösségnek, mely az egyénnek hozzávaló viszonyát bizonyos szabályokkal és előírásokkal iparkodik meghatározni. Ilyen közösség az egyház vagy az állam. A modern embernek vannak úgynevezett állampolgári kötelezései, melyeknek legtöbbször nemcsak a törvény erejénél fogva kell eleget tenni, hanem, amennyi-

ben ezek az előírások a különböző egyházak érdekeit nem sértik, az *egyházak felszólítása alapján* is engedelmeskedni tartozik. Nemcsak az állam akar jó hazafiakat nevelni, hanem a vele szövetséges egyházak is erősen támogatják ebbeli törekvésében, Kiváló példája volt ennek a világháború idején az a körülmény, hogy az egyházak rendre megáldották a hadba induló katonákat. Az olyan emberre nézve, aki a gyilkolást minden körülmények között erkölcstelenségnek minősítette, lehetetlen volt az állam parancsának engedelmeskedni. Persze legtöbbször ellentétbe jutott egyházának előírásaival is, pedig ezek az evangélium letéteményeseinek vallották magukat. Ez csak egyik példa. Lehetséges, hogy az ember éppen erkölcsi szükségből magával az állammal mint ilyennel jut ellentétbe, ellentétbe jut a polgári társadalommal; szóval forradalmárrá válik s mikor ilyenné válik, egyházával is ellenkezésbe jut. Tény, hogy vannak konzervatívok tiszta erkölcsi meggyőződésből; tény, hogy vannak szocialisták vagy kommunisták, akik szintén megvannak győződve arról, hogy az ő erkölcsiségük több és mélyebb erkölcsiség, mint azoké, akik a polgári társadalom fentartását akarják. Hogyan lehet ezek számára egységes normakodexet felállítani? Hiszen ami az egyiknek erkölcsiség, az a másíknak erkölcstelenség, pedig a keleti egyház a kommunistákat kivégző Bulgáriában épugy ad az állami életre vonatkozó erkölcsi előírásokat tagjainak, mint a keleti egyház Szovjetországban, ahol ez az egyház nagyon harmonikusan illeszkedik bele a szovjetállam rendjébe.

Mi következik ezekből az egyszerű meggondolásokból? A kereszténység jórészt keresztény egyházak élete. A kereszténység él, mint katolicizmus és él a különböző protestáns felekezetek formáiban, A kereszténység mellett van egy másik áramlat, mely sokszor a kereszténység ellenére iparkodik ideálokat szerezni és ezen ideálok megvalósítására megfelelő utakat és módokat találni. A kereszténység egyházi formái iparkodtak tanításukat összefoglalni és rendszeresíteni s ehhez a tanításhoz ragaszkodnak. Ennek a ragaszkodásnak különböző formái lehetnek a merev dogmakodextól kezdve a simulékony és a modern időket megérteni akaró elméletekig, de alapjában véve mindig bizonyos tradicionális anyag az uralkodó. Vagy kizárólagosan a múlt uralkodik, mint a katolicizmusban vagy a múlt szilárd magvát próbálják a változó időeknek megfelelően átmázolni, úgy járván el, mint a régies gondolkozású ember, aki a legújabb divat szerint öltözködik. Ezzel

szemben a modern erkölcsi gondolkozást a teremtő tevékenység jellemzi. Érti, hogy a tradíciók lenyűgözik az embert s a tradícióktól iparkodik szabadulni. A tradíciókat jogosulatlan tekintélyeknek látja s a tekintélyektől egyáltalán irtózik. Maga akarja a jónak az úlját megtalálni s mikor így jár el, akadályul látja az egyházas kereszténységet. Dilemma előtt áll, de nem kétséges, hogyha igazán erkölcsi meggyőződése van — a tradicionális kereszténységet fogja feláldozni. Erkölcsisége kényszeríti erre.

Mi legyen a mi álláspontunk, akik látjuk ezt az összeütközést s többé-kevésbé jogosnak is ismerjük el, másrészt hiszünk a kereszténység örökkévaló erejében? Tanítások revíziója itt már nem segít, a félmegoldás csak a krízis elodázását jelenti. Itt új alapelvekre van szükség, mert csak új elveken lehet újra építeni. A kereszténységet olyannak kell tekintenünk, amilyen volt lényegileg és Jézus személyiségét kell iparkodnunk tökéletesebben megérteni. Jézus etikai forradalma nem valami idegen járom ránk-rakását jelentette, hanem az emberi lényeket akarta kifejezésre juttatni. Minden idők prófétáinak, filozófusainak és jelentős vallási tanítóinak célja az volt, hogy az igazságosságot és jóságot juttassák diadalra. Valamennyien néptanítók voltak s azért a nép nyelvén beszéltek s az akkori népek életkörülményeihez alkalmazkodtak. Példáik, nyelvük egyaránt azt mutatja, hogy idejükhöz alkalmazkodtak, viszont eljárásuk *formája* arra mutat, hogy tanításuk buzdítás volt a haladásra, a tökéletesedésre, tagadása annak, ami van, hogy lehetővé tegyék annak a megszületését, ami még nincs, de aminek lennie kell. Senkiben sem mutatkozott ez a forradalmi szellem jobban, mint Jézusban, akinek példája és tanítása azt tartalmazza, hogy öntudatos személyiségekké kell válnunk előretörő és felfelé irányzott célkitűzésekre felszerelt energiával. A világ nem jó, melyben csak el kell pihenni és ájtatos hangulatokban emésztetni, sem nem rossz, melytől el kell fordulni s amellyel a lehető legkevesebbet kell érintkezni, hanem egyszerűen egy műhely, melyben semmi sem kész, hanem mindent meg kell csinálni s amelyben ha valamit megcsináltunk, újra kell kezdeni s tovább dolgozni, mert amit még tegnap jónak láttunk, arról ma az sült ki, hogy már elavult, hogy nincs szükség rá, más kell már nekünk. Ennek a műhelynek a középpontja az öntudatos személyiség, aki felismeri, hogy min kell dolgozni, min kell javítani, mi az, amit újra fogalmazni kell, mert ennek a személyiségnek a lényege az, hogy mindig a jót keresi s iparkodik fel-

ismerni, hogy miképpen lehetne több jóságot biztosítani ezen a földön. Az ilyen személyiség, mely dolgozik és halad s haladó munkájával a jóságot szolgálja, lényegileg erkölcsi személyiség s azt teszi, amit Jézus cselekedett, tehát lényegében keresztény személyiség. Az ő munkája nem az lesz, hogy utána kullog másoknak, hanem a küzdők között lesz az első sorban, mert ha nem ott lesz, akkor hűtlenné vált Jézushoz. S mikor dolgozik, nem azt nézi, hogy hova tartoznak azok, akikkel együtt dolgozik, hanem azt, hogy mit akarnak azok. Tartozzanak bár más felekezethez vagy legyenek zsidók vagy ateisták, de ha az erkölcsi jóságot akarják fokozottabb mértékben diadalra juttatni, akkor velük van, velük küzd, hisz testvérei közt érzi magát, mert az Istent csak egyetlen egyféleképpen lehet megvallani: *cselekedettel*. Az Isten Országát kell megvalósítani s hitvallások sohasem fogják azt megteremteni, egyedül a tett. Ezért a modern pap nem őre a hitvallásoknak s nem azok értelmezője, hanem próféta, aki az új szükségleteket megéri s azok kielégítésére munkatársakat szervez s azokat irányítja. Ezért van olyan sok pap a nem papok között s ezért olyan kevés az igazi pap azok közt, akik annak vallják magukat. A templom az egész világ, mert a világot kell Isten Országává alakítani s nem templom az a hely, ahol semmittevésben telik az idő. A templomot nem az ájtatos hangulat avatja templommá, hanem az a lelki készség, mely új erkölcsi feladatokra akar nyerni inspirációt. A katolikusok azt mondják, hogy az Isten a templomban van, a protestánsok azt vallják, hogy közöttük van, ha istentiszteletre összegyűlnek, mi azt valljuk, hogy bennünk van, amikor az Isten Országán dolgozunk. Dolgozni annyit jelent, mint építeni, építeni pedig csak úgy lehet, ha folytonosan előre iparkodunk s az erkölcs diadalát segítjük elő. így nem lehet ellentét a kereszténység és modern erkölcsiség között, mert csak azok a keresztények, akik az erkölcsi problémákat felismerik s azokat megoldásra segítik. „Nem mindenki, aki mondja Uram, Uram, megýén be a mennyek országába...”

//. A kereszténység és a modern tudomány

Hogy a tudás hatalom, az két körülményből is nyilvánvaló. Egyrészt az alkalmazott tudomány eredményeiből nyilvánvaló, másrészt mutatja az a hallatlan erőfeszítés, amit a tudósok kifejtenek, hogy természettudományi világnézetet építsenek ki s ezzel szemben

az apologisták fáradozása, akik a kereszténység ügyét próbálják a tudományos túlkapások ellen vagy azok felhasználásával megvédeni. Az elsöre elég néhány példát mondanunk: gőzhajó, vasút, automobil, elektromos világítás, repülőgép, drótnélküli táviró és telefon, mind olyan dolgok, amelyekről az emberiség azelőtt még álmodni sem mert volna. Érthető és jogosult az a nagy tisztelet, mellyel nemcsak a hozzáértők, hanem az emberiség széles rétegei is viseltetnek a tudomány iránt. A tudomány valóban csodákat művel s ma általános az a felfogás, hogy a tudományos felfedezéseknek nincsen határuk. Ami nia lehetetlennek és abszurdumnak látszik, az tiz év múlva esetleg megszokott dologgá válik. A tudomány eredményein való csodálkozás és lehetőségeiben való bizakodás teremtette meg az u. n. természettudományi világnézetet, amely a lét legfőbb kérdéseire és életünk céljára és értelmére nézve a természettudományok alapján akar feleletet adni. Régi törekvés ez, olyan régi, mint maga az emberi gondolkodás. Régebben a természettudományi világnézet egyet jelentett a materializmus világnézetével, de amióta a materializmust nemcsak a filozófia, hanem az exakt tudomány is végleg elintézte, új természettudományi világnézetet konstruálnak amely már nem vállal közösséget a Büchner féle Kraft und Stoff tanításokkal. A nevezetesebb dátumok között, melyek a természettudományi világnézet kialakulását elősegítették, volt Wöhlernek felfedezése (1828), akinek sikerült cyánsavas ammóniából hűgysavat előállítani, amiből azt következtették, hogy leomlott a válaszfal az élő és élettelen természet között. Loeb azt mondotta erre, hogy a szervezetekből kémiai gépek lettek. A biológia feladatát a fizikai és kémiai tudományok vették át. Aztán jött Darwin, aki megmutatta, hogy a jelenkor szervezetei hogyan fejlődtek ki igen egyszerű szervezetekből, mikor is a céltudatosság, mely intelligenciát tételez fel, száműzetett s helyét a tudattalan foglalta el. A kiválasztás ugyanolyan eredményeket létesít, mint az intelligencia, mert magától elvezet a magasabbhoz és a tökéletesebbhez. Egységet hozott a fizikai világba az energia megmaradásának elve, amennyiben mindent energiába olvasztottak fel, amely állandó s csak átalakul egyik formából a másikba. Az energia megmaradásának elvét a lelki jelenségekre is megpróbálták alkalmazni. S ha mindezekhez hozzávesszük az embernek azt a természetes vágyát, hogy ismereteiben is és egész életfelfogásában *egységre* törekszik, akkor érthető, hogy létrejöhett a

Monistenbund, az a nagy szervezet, amely az egész világból szedi tagjait, akik a vallásos orientálódású világnézeteknek s különösen a kereszténységnek hadat üzennek és azzal dicsekednek, hogy szigorúan tudományos világnézetük van. Bibliájuk Haeckel Welträtselje s Ostwald energetikus prédikációi. Nem foglalkozunk itt részletesebben egyikkel se, hiszen a tudomány mind a kettőt kellő kritikával elintézte. Tudjuk, hogy ezek a kiváló tudósok épen a tudomány határait lépték át, midőn a tudományból akartak világnézetet konstruálni s nem vették észre, hogy azok a végső elvek, amelyekkel magyaráztak, maguk is problematikusak és épen ezekre szeretnénk kielégítő feleleteket hallani. Azt is megjegyezhetjük, hogy épen az utolsó huszonöt év tudományos kutatása nem kedvez a mechanikai világfelfogásnak. Nem teológusok, hanem természettudósok segítették a célszerűség gondolatát diadalra olyannyira, hogy a mechanikai világfelfogás elintézettnek tekinthető. Azt sem érdektelen megjegyezni, hogy a darwinizmus körül is súlyos viták folynak s annyira kimutatták gyenge oldalait és benső ellenmondásait, hogy dogmatikus jellege megszűnt. A mi szempontunkból mindezt alarendelt jelentőségű. Nekünk nem a darwinizmus, nem a Haeckelizmus a fontos, hanem az a tény, hogy olyan sok ember olyan készségesen felkarolta. Olyanok csatlakoztak ezekhez a tanításokhoz, akik *hittek* bennök, nem olyanok, akiknek tudományos meggyőződésük volt. Nem az értelem, hanem a hit játszott ezekben a tanításokban döntő szerepet, az a hit, amely tüntetni akart a kereszténység ellen. Nem azért fogadták el olyan tömegesen a természettudományi világnézetet, mert az igaz volt, a kereszténységé pedig nem igaz, hanem az igazság *látszata* is elég volt a kereszténységtől elfordult embereknek arra, hogy meg legyenek győződve a kereszténység tarthatatlan voltáról.

Mert már régebben meg voltak arról győződve. Tehernek érezték a kereszténységet, az emberiség pedig szabad akar lenni. Hogyan lehet az, hogy a kereszténység teher, a tudomány pedig szabad, hisz mind a kettő elméleteknek és tanításoknak az összessége? A kettő között nagy különbség van. A kereszténységből teológiai rendszert csináltak és e rendszernek képviselőiül egy kasztrendszert állítottak oda: a papságot. A papság nehezült rá az emberekre. A papság, amely az ő isteni igehirdetésével befolyásolta az egyes embereket, az emberek társas tömörülését, az államot samely Isten nevében rendelkezik, előír és a szabad

fejlődést gátolja. Papi bölcsesség, papi uralom és papi mindenhatóság elleni reakció a tudományhoz való menekülés e világnézet szempontjából. Az emberek inkább letagadják az Isten, semhogy papi uralom alá kerüljenek s megtagadják Jézust, semhogy a pápát helyettesének kelljen elismerniök. Hogyne tennék ezt, midőn mindenkinek, aki szabaddá akar válni, összeütkezésbe kell kerülnie a klerikalizmussal. Egyetemünkön ott vannak a teológiai fakultások a maguk konzervativizmusával, a politikát papok befolyásolják, a közérkölcstiséget a maguk anyagi és szellemi előnyére befolyásolják és irányítják s mindezzel összeütkezésbe kerülnek olyan emberekkel, akik becsületesen és erkölcsi alapon szabaddá akarnak válni. Ezek közül a kisebb menedzseralakítások a természettudományi világnézethez menekülnek, a nagyobbak pedig tovább tűrnek és szenvednek izoláltságukban.

Régi és megdönthetetlen alapelv, hogy a vallási és intellektuális érték mindegyike speciális terméke a lelki életnek, melyeknek lényegileg nincs közük egymáshoz. Ezt az elvet a katolicizmus sohasem ismerte el, míg a protestantizmus elismerte, de nem vitte következetesen keresztül. Milyen nevetséges volt, midőn az elektromosság korának hajnalán Jézus csodáit az elektromosság segítségével próbálták megmagyarázni, az autoszugeszció idején — épen napjainkban — pedig autoszugeszcióval. Majdnem olyan nevetséges, mint amikor a teológusok az entrópia elvvel a világ teremtését magyarázzák vagy az újabb neovitalizmussal Isten létét bizonyítják. Foltozó munkát csinálnak, ahelyett, hogy teremtő munkát végeznének. De ilyet nem végezhetnek, mert teremteni mindenki csak önmagának tud. Csak magam juthatok az Istenhez, senki más el nem vezethet hozzá. Ha más vezeíne el, akkor másban hinnék s nem az Istenben. Luther ezt felismerte, de követői már nem. Nagy inspirációkat nem lehet örökölni, nem lehet megtanulni, lélek kell hozzá, mely ilyen inspirációkat kitermelni képes. A kereszténység feladata az, hogy az egyéni inspirációk lehetőségét újra biztosítsa. Ennek első, negatív célja az, hogy pap; bölcsességgel ne iparkodjék pótolni a tudományt, vagyis soha a tudományt vallási ellenőrzéssel ne iparkodjék gyöngíteni és irányába bele ne avatkozzék. A tudománnyal csak tudományos módon és csak tudományos eszközökkel lehet és szabad foglalkozni, aminthogy a vallást is csak vallási módon lehet megközelíteni. Az egyéni lélekben a vallás és tudomány sohasem fognak ellenkezésbe kerülni, ha az egyéni lélek tudattalanul nem

lesz befolyásolva arra, hogy a tudomány örve alatt a klerikalizmussal azonosított vallást támadja. A klerikalizmuson múlik, hogy ez meg ne történhessék.

A történettudományokon is meglátszik a természettudományok hatása. Szigorú törvényszerűsége törekszenek itt is, mini a természettudományokban. A gazdasági kérdések előtérbevitásával erősen tért nyert a történelmi materializmus, mely az eseményeket kizárólag a gazdasági és társadalmi helyzetből akarja megérteni. Nem az egyének intézik a történelem folyását, hanem az egyén maga is csak a társadalmi tudat hordozója. E felfogás szerint a kereszténységet is egy kor teremtette meg s nem Jézusnak isteni személyisége. Jézusnak, az Istennek számára a történetben nincs hely. Azok a tények, amelyekkel istenségét bizonyították, nem bizonyítékok. A kereszténység egész kezdete bizonytalan s a krilika még nem fejezte be romboló munkáját az evangéliumok értékelése terén. A történelmi materializmus és a modern biblia kritika a kereszténységet lényegében támadták meg, épen azért a hivatalos kereszténység minden eszközzel védekezik ezek ellen a támadások ellen.

Pedig hiába védekezik. Amit a bibliakritika támad, azt azért támadja, mert az erre a támadásra méltó. A harc az intézményes kereszténység ellen folyik, a keresztény felekezetek teológiai ellen. Könyvekre és tanításokra a felekezetek vannak építve, az igazi kereszténység a szellemen épül, mert így tud csak homogenitásban maradni a kereszténység megalapítójával. A szellem, az evangéliumok szelleme az, ami őket létrehozta s amit kifejezésre akartak juttatni úgy, ahogy tudtak. Az evangéliumok az első keresztények hagyománya s azt akarják mondani, hogy a kereszténység alapítója Isten volt, aki boldogságunk útját abban jelölte meg, hogy utasított a másokért való élésre, a tevékeny szeretetre. Mennyit megütköznek az emberek azon a tanításon, hogy Jézus Isten volt! Bizonyára azért, mert sohasem gondolkoztak azon, hogy mit is jelent az isten az emberre nézve. Nagyszerű fogalmakat állítanak fel az Istenről, amelyeknek logikai precizitásához kétség nem fér, csak éppen az a baj, hogy ezek a fogalmak üres szavak s számunkra semmit sem jelentenek. Az Isten nekünk, ha őszinték akarunk lenni, nem jelenthet mást, mint a legtökéletesebb személyiséget s az evangéliumok éppen arról tanúskodnak, hogy a legtökéletesebb személyiség élt a földön s példájával és tanításával kijelölte életünk feladatát és életünk boldogságát.

Ez a meggyőződés minden bibliakritikát kiáll s nincs mit félnie a történettudományok akármilyen anyától. Ami veszélyben van, az ismét csak a klerikalizmus és annak elhamarkodott munkája s mi nem vagyunk hajlandók a kereszténységet semmiféle klerikalizmusal azonosítani. Kereszténynek lenni *egyéni* feladat s nem tömegbe és társaságokba való beiratkozás. A társaságok megbukhatnak, de a kereszténység mint egyéni életforma immanens erejénél fogva mindaddig fennmarad, míg emberek lesznek, akik azon gondolkoznak, hogy érdemes-e egyáltalán élni s hogy miért élnek.

///. A kereszténység és a modern vallási törekvések

Azt a nagy reakciót, mely a kereszténység intézményes formái ellen indult, legjobban jellemzi az a körülmény, hogy minduntalan új vallási mozgalmak keletkeznek, melyek a régieknek hadat izennek. A támadás itt azon a területen indult meg, melyen éppen építő és tömörítő munkát kellene végezni a külső támadások elhárítása végett. Ezek a mozgalmak éppen azt igazolják, hogy a külső támadások is, ha nem is mindig jogosultak, legalább érthetőek, hisz ugyanaz az emberi szellem sugalmazza őket, ami a belsőket is kikényszerítette.

Itt e rövidreszabott vázlatos fejtegetés keretén belül csak neveket említünk, amelyek amúgy is ismeretesek annyira, hogy a mi célunk szempontjából igazolásul szolgálhassanak. Itt van a katolikus modernizmus, mely a katolicizmust bibliakritikájával, filozófiájával, szabad kutatásával alapjaiban támadja meg. Erőszakosan fojtották meg, de a mozgalom nem halt ki, él tovább az egyházon belül. Mi más jelent a modernizmus, mint tiltakozást a megmerevedett egyházi dogmarendszerrel és általában Róma teológiájával szemben? Nem iparkodik-e a régen meghatározott és pontosan körülírt értelemmel bíró dogmáknak modern, tervszerű értelmezést adni.

A protestantizmuson belül gombamódra keletkeznek az új felekezetek, ami a protestantizmus alapelvéből érthető, de ha keletkezésük okát kutatjuk, legtöbbször arra jövünk rá, hogy reakciót akarnak jelenteni a katolicizmust utánzó protestáns törekvésekkel szemben. A protestáns felekezetek is állandóan annak a kísértésnek vannak kitéve, hogy zárt teológiai rendszert alkossanak, amelynek a létét kétes értékű apológiákkal akarják meghosszab-

bítani s így jogosan váltják ki azoknak az ellenkezését, akik nem tradíciókban, hanem szellemben és igazságban akarnak élni.

A legfeltűnőbb jelenség, amely vallási téren nyilvánul s minden klerikalizmusnak hadat üzen, persze úgy, ahogy tud: a teozófia és a Spiritismus. Elég tulajdonképen a teozófiát megemlítenünk, mert ez a nagyon elterjedt mozgalom a spiritizmust magábaolvasztotta. A vallási történés terén mindig jelentős szerepet játszott a gnózis s a teozófiát a régi gnosztikus mozgalom késői hajtásának kell tekintenünk. Szinkretizmus s mindent összehord, ami mélységben *pótolhatná* a papi bölcseséget. A nyugati kultúra igen messze esik az indiaitól, azért főleg régi indiai bölcsességeket hordtak össze, mint amelyek legmesszebb esnek a keresztény teológiától. Vallás kell, ezt a teozófiai mozgalom vezetői belátták, de nem kell az a vallás, amit a kereszténység Nyugaton kitermelt. Persze vallási szempontból lehetetlen elfogadnunk azt, amit a teozófia nyújt, de mint tömegmozgalom érdekes, mert demonstrációt jelent a klerikalizmussal szemben.

IV. A kereszténység és a filozófia

Vallási szempontból a modern filozófia lényeges eltérést mutat a régitől. A vallással komolyabban foglalkoznak olyan gondolkodók, akiknek a neve a filozófia történetében fenn fog maradni s a vallást nem valami másodrendű szellemi jelenségnek tartják, ami nem volna egyéb, mint a népnek szánt metafizika. A realitás iránt több érzéket tanúsító empirikus jellegű modern elmélkedés belátja, hogy a vallás élethatalom, amely még mindig túlélte a filozófiákat és amely vitális tényezőként ott lappang még azon filozófusok lelkében is, akik nagyképekülködve nem akarnak nyilvánosan tudomást venni róla. Régebben a vallást bizonyos határjelenségnek tartották, mely többkevesebb joggal tovább épít ott, ahol a fogalmi gondolkozás befejezte a maga munkáját s amelyet épen ezért, *mint egészet* meg lehet érteni, de részleteiben nem érdemes vizsgálni. Végezze ezt el a teológia. Ma a vallást alaposabban tanulmányozzák, igen bőséges aratás van valláspszichológiákban és valláspszichológiai részletkutatásokban, de ezenfelül egy megértőbb filozofálás magának a vallási fogalomalkotásnak az útját is figyelemmel kíséri és pedig *igazságtartalma szempontjából*. Ma már nem azzal az előítélettel mennek neki a vallásnak, hogy itt aberratio-

val van dolguk; melyet valahogy meg kell tudni érteni, mirtt ahogy a pathologikus lelki jelenségeket próbálják megérteni, hanem mint egy. jelenségnek, mely teremtménye az egyéni és népi szellemnek, melynek tehát benső törvényei vannak. Ezeket: a törvényeket és jellegzetességeket csak az ismerheti meg, aki maga is vallásos és a vallástalanoktól épúgy el van zárva a vallás megértése, mint a süketektől a zene megértése. Az a belátás, hogy a vallást részleteiben is filozófiai megfontolás tárgyává érdemes tenni és hogy csak olyanoknak nyitja meg a lényegét, akik maguk is vallásosak, eredményezte a vallási élet szempontjából azt az örvendetes jelenséget, amelyet *modernizmusnak* szoktunk nevezni. Van katolikus és protestáns modernizmus s mind a kettőt az jellemzi, hogy a kereszténység megértését a modern embernek megfelelő eszközökkel segíti előv. Egyik céljuk az volt, hogy a modern tudományt felhasználják, a modern erkölcsi szükségleteket iparkodtak kielégíteni, de főleg a modern filozófiába kapcsolódtak bele. A modernizmus nem termelt önálló filozófiát, de modern nagy gondolkozók jelentős gondolatait a vallás terén is alkalmazták. Hogy mennyire fontos szerepet játszik a modernizmusban a filozófia, az onnan is kiténik, hogy a vele foglalkozó pápai encyklika egyenesen *filozófiai*-nak minősíthette az egész mozgalmat. Bizonyos, hogy ilyen nevek, mint Hermann Scheie, George Tyrren, Maurice Blondel, Laberthonnière, von Hügel a katolikusoknál, a protestánsoknál: Ernst Troeltsch, Rudolf Otto, Wernle, Schrempf, hogy Euckenről ne is szóljunk, a filozófia történetében is meg fognak maradni. Ezt a filozófiát még általánosságban is nehéz jellemezni s egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy Kantianizmus vagy agnosticizmus, amint ezt a pápai encyklika mondta róla. Bizonyos, hogy az egyoldalú intellektualizmusnak hadat üzent s már nem próbálja a vallást a formális logika szabályai szerint tételek összegeként feltálni. A vallási igazságban „életproblémákat lát s nem gondolatproblémákat”, azt vallja, hogy „csak gondolkodással a vallást megérteni nem lehet” (Wernle). „Ha a gondolkodás és élet összeütköznek, akkor a dilemmát csak úgy lehet megoldani, ha a gondolkodás az élet követelményei előtt háttérbe szorul.” Tehát itt is az élet, ez a formátlan valami, amelyet mindenki érez, de senki meghatározni nem tud, mert kimeríthetetlen és kiszámíthatatlan, lett tulajdonképpen centrális problémája a modern filozófiai elmélkedések jelentékeny részének, amint meg-

határozó elve lett a modern erkölcsiségnek és modern művészeinek is egyaránt. Elsősorban ez a kiszámíthatatlan és felmérhetetlen élet okozta azt is, hogy a modern filozófusok jórészt lemondtak a rendszeralkotás intellektuális gyönyöreiről és inkább a részletkérdések behaló tanulmányozása felé fordultak s nem pedig a természettudományok szuggesztív példája, mely szintén csak a részletek vizsgálatától vár előrejutást.

Ez a modern filozófia a legnemesebb célt tűzte ki maga elé s célkitűzésének erkölcsi jelentősége indokolja, hogy eredményeinek sokszor problematikus értékeivel szemben elnézők legyünk. Azt akarta, hogy a vallás és kereszténység olyan emberek számára is hozzáférhető legyen, akik eddig bizonyos jelenségek miatt nem tudtak vele megbarátkozni minden jóhiszeműségük mellett is. A modernisták a vallás igazságtartalmát akarták kihámozni a régi elnyűtt cafrangokból és megmutatták, hogy a maradandó lényeg modern köntöst is megbír. A modernisták az emberi munka becsületét akarták visszaállítani, midőn a szellemi értékek terén hallatlan erőfeszítéssel szerzett tudományos eredményeket nem tagadták meg, sőt egyenesen kiindulópontul választották, szemben a jogosulatlan előítéletekkel dolgozó egyházakkal, melyek a múltból öröklött alapelveknek akartak érvényt szerezni minden ilyen alapelvet megrázó modern tudományos eredménnyel szemben. A modernisták a vallást eredeti jelentőségében és tisztaságában akarták újra szerepeltetni s megakarták fosztani politikai tendenciáitól, melyek hatalmi kérdést csináltak belőle. A modernisták szerint Jézusnak van mondanivalója a modern világ számára is, de ehhez az kell, hogy Jézus tanítását egyházi merevségéből feloldjuk s simulékony elvvé változtassuk.

Nyilvánvaló, hogy ez a mozgalom, mely az emberi személyiség értékét minden fölé helyezte, ellentétbe került a hivatalos egyházi körökkel, ellentétbe került a klerikalizmussal. A klerikálisok, mint a régi bölcsesség hivatalos őrei, hatalmi tényezőkként szerepelnek s a rájuk bízott kincs megszűntével hivataluk is megszűnik. Ott, ahol a személyiség a döntő a vallás terén is, ott a papság megszűnik diktáló és kormányzó szerepet vinni. A pap egyenrangúvá válik hívével, ha ő maga is kialakult személyiség, ha ellenben nem az, akkor alárendelt helyzetbe kerül minden teológiai tudása mellett is. A katolicizmus a modernistákkal szemben a maga politikai eszközeit érvényesítette és így próbálta őket

elhallgatásra bírni. A protestantizmus ilyen eszközökkel nem élhet, de a rendelkezésükre álló eszközökkel megpróbálták a hivatalos egyházak a maguk különálló felfogását érvényrejuttatni. A modernista filozófus így elhagyta teológiai katedráját, hogy filozófiaival cserélje fel, a lelkész pedig kénytelen volt állásáról lemondani, ha ugyan el nem mozdították.

A modern filozófiai mozgalmak közül tehát azok, amelyeknek a vallással és a kereszténység életével szorosabb vonatkozásuk van, tiszta erkölcsi jellegük mellett sem tudnak egész jelentőségükben érvényesülni a klerikalizmus ellenkezése miatt. A kereszténység ügyének maga a klérus a legnagyobb ellensége, midőn az egyházból a modern érzésű és gondolkodású embereket távortartja. Papi részről általános a panasz, hogy az intelligencia a vallás iránt egészen elhidegült. Ez így nem egészen igaz. Az intelligencia a templom és a papság iránt hidegült el, mert a papság éppen azt akarja benne megfojtani, ami emberségének sajátos mivoltát teszi: a modernségét. Ez a modernség szellemi önállóságot, maga-magára való támaszkodást, új szükségleteket s ennek megfelelően új táplálékokat is jelent. A modernisták filozófiája ezt ismerte fel és ezt akarta biztosítani.

V. A kereszténység és a modern művészet

A megelőző, vázlatosnak is rövid fejtegetésekből kitűnt az az antagonizmus, mely egyfelől az egyházak szükségképeni konzervativizmusa, másfelől a modern szellem között van, de viszont azt is láttuk, hogy a kereszténységnek, annak, amely a jézusi példához és elvekhez alkalmazkodik, nincs ettől mit tartania. A papság áll a megértés útjában s nem Jézus az ő folytonos tökéletesedést, folytonos haladást jelentő eszményével. A papság, mely régen szűk normákhoz akar bennünket hozzáidomítani s nem az evangélium, mely igaz és őszinte embereket akar, azaz olyanokat, akik ismerik magukat s jobb énjükhöz hűek is tudnak maradni. A modern ember csak önmagának tud engedelmeskedni, mert ha idegennek engedelmeskedik, akkor a benső hozzájárulás hiányzik s cselekedete őszinteség nélküli vagy gépies aktus. A papság még mindig vindikálja magának, hogy neki engedelmeskedjünk, persze nem az ő személyüknek, hanem mint az igazság letéteményeseinek. Ez az igazság igen sokszor nem igazság egyáltalán, máskor olyan igazság, mely nem érdekel bennünket,

de majdnem mindig olyan igazság, melynél mi előbbrevalót és fontosabbat ismertünk meg, olyant, amely személyiségünk teremtménye, tehát megkívánja, hogy engedelmeskedjünk is neki. Innen támadnak kollíziók, melyek a kereszténység ügyének ártanak s azt eredményezik, hogy igen sok ember lélekben elfordul a kereszténységtől s így ennek úgy maga kárát vallja, mint az emberiség előrejutását hátráltatja.

Ez az összeütközés nem oly feltűnő a művészet terén. A kereszténység képviselői nem sokat törődnek a művészettel. A templomi művészetén kívül egyébre alig van gondjuk, mint-hogy erotikus dolgok ne termeltesseken vagy amennyiben ilyenek létrejöttek, a törvényszék akadályozza meg, hogy a nyilvánosság megláthassa s ezáltal elromolják. Pedig a kérdés egyáltalán nem ilyen egyszerű s látni fogjuk, hogy a modern ember nagyjában egységes lelkiisége a művészet terén is homogenitásban marad a többi szellemi értékek terén való irányozódottságával.

A modern ember lényegét művészete manifesztálja. A modern művészetnek olyan sokféle jelentkezési módja van, hogy lehetetlen őket egységesíteni. Megértésének egyetlen módja a lélektani, amikor is azt kell konstatálnunk, hogy tagadása a múltnak, minden áron új formákban való nyilvánulás, új kifejezési módok hajhászása az, ami a modern művészeti irányokat jellemzi. A művész benső megindultsága az, ami közvetlenül művé válik vagy mint Simmel jól jegyezte meg, inkább műben folytatódik az expresszionizmusban. Nem formában történik ez, mert a művésztől távol áll minden utánczás, minden formai hozzáalkalmazkodás. Az impresszionizmusnak a neve is mutatja, hogy itt azt a hatást örökítik meg, melyet az adott valóság a művész lelkében kiváltott. Ennek a következménye a forma teljes tagadása, mert ha valami formában meg is nyilvánul, ez csak mint szükségképeni külsőség szerepel, mint a racionalisztikus mondatok annál a filozófusnál, aki az irracionalizmust vallja filozófiai meggyőződésének vagy mint a társadalmi konvenciók ellen küzdő agitátornál az udvarias érintkezés, mint elkerülhetetlen szükségesség. Mi mást jelent mindez, mint minden külső megköötöltségtől való szabadulást s engedelmeskedést benső éünknek, melyben maga az élet akarja magát kinyilatkoztatni. Ez a benső én távol van attól, hogy külső normáknak engedelmeskedjék, de nem is egyéni intellektuális princípiumok határozzák meg első sorban, hanem azok a hangulatok és érzelmek, melyek ilyen principiu-

mokat kizárnak vagy amelyek az élet fiziológiai folyamataként minden intellektuálistól függetlenül is felléphetnek. A modern képzőművészet így válik a formák tagadása révén ellenségévé minden olyan iránynak, mely határozott formákhoz akarná a személyiséget idomítani így válik ellenségévé az egyházas kereszténységnek, csak ez az ellenségeskedés nem kiabál s mi megszoktuk, hogy a hang, beszéd és írás ellen hadakozunk. Minden művészi tárlat tiltakozás a külső megkötöttség ellen s a benső teremtő elv érvényre juttatása, de míg azelőtt valami forma fontosságát jelentette, hogy a művészi személyiség önmagának engedelmessé válik ugyan, de úgy, hogy objektív normákat alkalmaz hozzá az egyéniségéhez, most már nem törődik ilyen normákkal, a normák statuálását magát tekinti feleslegesnek és elhamarkodottnak s tudatos énjét aláveti a tudattalan tényezők befolyásának és uralmának. Azt lehetne mondani, hogy ugyanilyen áramlattal van itt dolgunk, mint amilyen az, amely az etikában tagadja a normák jogosultságát s csak célok kitűzését engedi. Vagy ha vallási kifejezéssel a valamely iskolához tartozottságot felekezetinek mondjuk, úgy most a felekezeti teljes tagadását kell konstatálnunk s nem is protestáns értelemben, hanem úgy, hogy tiltakozást jelent az ember életébe való minden külső beavatkozás ellen. Olyan életprogramot revelál a modern művészet, mely elvileg és lényegileg ellene van annak, amit az egyházas kereszténység formailag, berendezettségében revelál.

Ha ezt, mint mélyebben szántó áramlatot meg tudjuk látni a képzőművészetek terén, még könnyebb meglátni ezt az irodalomban, ahol ennek nemcsak formái, hanem tartalmi megnyilvánulása is van. Csak az igazán nagyokat kell néznünk és a klerikalizmustól való elszakadás teljességében a szemünk elé tárul. Itt van Anatole France, akinél senki élesebben nem kritizálta irodalmilag az egyházi életét; Tolsztoj, aki a klerikalizmust támadta folyton, miközben tiszta evangéliumi kereszténységet tanított; Dosztojevski, aki szintén egészen másképp érti meg az evangéliumot, mint azt az egyház tanítja (Szonja apoteozisa az evangéliumot juttatja eszünkbe, midőn Magdolna Jézus elé borul); Zolát talán említenünk se kell, de általában az a tény, hogy a vallás nagyjában háttérbe szorul az irodalomban s az ember életében egyéb értékek játszák a döntő szerepet, a klerikalizmus teljes vereségének tekinthető s egyúttal a vallás kárának, melyet a klerikalizmusnak köszönhet. Hivatalnokok intézik még

mindig a vallás ügyeit s azt akarják, hogy amellet a vallás a legnagyobb értékünk legyen. Az emberek inkább letegadják a szentség értékét, sem hogy olyan meghatározottságban fogadják el, amint azt az egyházak képviselői akarják eléjük terjeszteni. Még a zene is ellensége a klerikalizmus egységesítő vallási törekvéseinek. A modern ember megérti az instrumentális zenét, mert a maga sokirányú összetettségét, komplikáltságát juttatja közvetlen élményévé. A klerikalizmus épen ez ellen a komplikáltság ellen küzd s igyekszik az embert egyszerű elemek meghatározottságává leegyszerűsíteni. Ezért tiltakozik a katolikus egyház a templomokban az instrumentális zene ellen s ezért szorítkozik a protestáns egyház a zsoltárok éneklésére. A klerikalizmusnak a maga szempontjából igaza van, de az is bizonyos, hogy a modern ember ellensége az ilyen törekvésű klerikalizmusnak. A modern embert érdekli a világ és minden, ami a világban történik; hagyja, hogy azok hatást gyakoroljanak rá s a velük szemben való állásfoglalásban akarja személyiségét kialakítani. Ezzel azonban úgy a katolicizmus, mint a protestantizmus egy kisebb világ akar lenni a nagy világban s azt akarja, hogy az emberek ebben a kisebb világban szoruljanak össze. A kolosli fogalom nem katolikus fogalom, hanem egyetemes klerikális fogalom, mert a klerikalizmus találja ki minden felekezeten az embereknek bizonyos korlátok közt való tartását, úgy, hogy ezen határon kívül levőkkel ne érintkezessenek. Luther tiltakozott a kolosli élet ellen. A modern ember is ez ellen tiltakozik. A modern ember is szabad akar lenni, egészen szabad, ezért a klerikalizmus mindennemű szellemi kolosliának hadat üzen. Mi hisszük azt, hogy Jézus az egész világnak élt s nekünk is az egész világnak kell élnünk. Mi hisszük azt, hogy a világból nem szabad aklokat kikerekíteni « oda az embereket beterelni. Hiszük azt, hogy igazán erkölcsös csak az olyan ember lehet, aki egészen szabad. Szabad pedig addig nem lehet míg a megkötöttség raffináltabb formáit is át nem törte. A modern művészet épen erre törekszik. Nem mondjuk, hogy vallásos a modern művészet, de azt sem mondjuk, hogy vallástalan. Inkább úgy jellemezhetjük, hogy szabadságra való törekvésével azon az úton van, mely az igazi vallásossághoz vezet. Ez az út hadakozás a klerikalizmussal. Nem baj. Csak akkor volna baj, ha az emberiség nem tudná meglátni, hogy a klerikalizmus nem tartozik a kereszténység lényegéhez. Egyelőre az a meggyőződésünk,

hogy a goethei mondás beigazolódott s a komédiás taníthatja a papot. Ha aztán a papok tanulni is fognak, akkor a kereszténység ügye nyerni fog. Ha megfordítva történik, akkor maga a kereszténység vallja kárát.

VI. Befejezés

Egészen véve a papság szerepét akkor, midőn a kereszténység és modern élet vonatkozásáról van szó, hátrányosnak ismertük fel úgy a modern ember, mint a kereszténység szempontjából. Mi következik ebből? Az, amit George Fox következtetett a XVII. században, midőn a papságnélküli kereszténységet megalapította vagy valami más? George Fox törekvése bizonyos megszorításokkal (melynek a *Future of Protestantism* c. könyvünkben kifejezést adtunk) ideálisnak mondható s bizonyos, hogy világtörténelmi missziójának nagyobb részét még nem töltötte be. Mégis: a vallásfilozófiai írónak le kell számolnia azzal a körülménnyel, hogy a kereszténységnek egyéb formái is vannak és az emberek nagy része ezen formákon belül tökéletes vallási kielégülést talál. Már pedig mindezen formáknak papságuk van s a hívő ilyen *papi vallásokban* talál lelki megnyugvást s elegendő ösztönzést földi feladatának minél tökéletesebb módon való betöltésére. A katolicizmusban a papság egyenesen a vallás lényegéhez tartozik, amennyiben a szentségek kiszolgáltatása az ő hivatása, a szentségek pedig a lelki megújulás legfőbb eszközei. A katolicizmus létjogosultságát tagadni azért, mert a papság lényeges szerepet játszik benne, elhamarkodott ítélet volna. A kérdés, amely az egész vitatkozás alapjául szolgált, az volt, hogy a tökéletes modern személyiség, melynek a kereszténység a legbensőbb magva, lehetséges-e a keresztény felekezeteken belül. Láttuk, hogy a klerikalizmus több-kevesebb nehézséget támaszt, de azt senki bebizonyítani nem tudja, hogy a klerikalizmus a felekezeteken belül a személyiségek kialakulását lehetlenné teszi. El lehet képzelni, hogy valaki, aki jogosultnak tartja a tekintélyektől való függést, mert különbséget tesz igazolt és nem igazolt tekintélyek között, jól érzi magát a katolicizmusban, mert lelkileg nem érzi magát megkötöttnak, egyébként pedig kell neki, amit ott nyer. S ugyanez áll a protestáns lelkészekkel bíró felekezetekre nézve is, olyannyira, hogy a papságnélküli vallást egymagában, csak azért, mert papságnélküli, nem állít-

hatjuk oda ideálnak. A kérdést eldönteni tehát csak egyféleképpen lehet: *iparkodjék mindenki tökéletes személyiség lenni s önmaga ítélje meg, hogy mi az, ami személyisége kialakulását gátolja vagy előmozdítja.* Egyéni feladattá válik így a keresztyénység s az egyén kötelessége a nehézségeket bensőleg megoldani s nem várhat intézményes segítséget kívülről, mert sohasem tudhatja, hogy ami neki hasznára van, nem válik-e más embernek kárára. Történelmi intézményekkel szemben meggondolás és óvatosság van helyén. Tisztán erőszakos és erkölcstelen úton tartósan semmi sem tudja megállni a helyét, kell, hogy egyszersem valami olyan jó legyen benne, ami nemesérszékű emberek mélyebb erkölcsi szükségletét elégíti ki. így vagyunk az egyházakkal is és a velük összekötött papsággal. A papság miatt tönkretenni a vele szervesen összekapcsolódott egyházat is, nem annyit jelentene-e, mint a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiönteni? Aztán: ha a keresztyénység formáját a haladó szellemben ismertük fel, nem jelent-e minden haladás folytonosságot, azaz erőszakos változtatások elkerülését? Mindez arra int, hogy a felekezeti élet erőszakos megszüntetésének a gondolatát távolartsuk magunktól. Annál is inkább megtörténhetik ez, mert az öntudatos modern emberben úgy is benne él a törekvés, hogy a felekezeti élet korlátait letörje. Valláspszichológiai megfigyelések eredményének tekinthetjük, hogy egyházi értelemben vett katolikus nagyon kevés van azok között, akik vallásukkal öntudatosan foglalkoznak. A meggyőződés kétféleképpen nyilvánulhat meg: szóban és tettben s ez az utóbbi az erősebb bizonyíték. Nos, a katolikus egyházi életnek egyik legbensőbb formája, a templomi is, azt igazolja, hogy a hívők nem olyan értelemben hívők, amint ezt az egyházi előírások kívánják. A papságtól való függés meglazulóban van s a személyiség érvényesíteni kezdi a maga jogait. Még inkább meglazultnak tekinthető a papságtól való függés a protestantizmusban. Nem annyira a tanítás egysége köti itt össze a hívőket a papjukkal, mint inkább a pap személyéhez való ragaszkodás. Ilyenformán a klerikalizmusnak az a formája, amelyet kárhóztatandónak minősítettünk, elhalványulóban van. Azt se felejtjük el, hogy a protestáns papok között igen sok olyan, a szó szoros értelmében vett modern ember van, akinek egész hivatása éppen abban merül ki, hogy híveit vallási önállóságra nevelje s öntudatos személyiségekké formálja. Segíti őket, hogy maguk találják meg életük igaz útját s az sokszor annak

a rovására történik, amit maga a lekipásztor képvisel. Így azt mondhatjuk, hogy a keresztény egyházi élet egész vonalán az öntudatos személyiség bontakozik ki ideál gyanánt s érvényesíteni kezdi a maga jogát több-kevesebb eredménnyel. Így a vallási élet immanens fejlődése is igazolja azt, amire ezekben az előadásokban a figyelmet rá akartuk irányítani. A vallásfilozófusnak csak ez a ráirányítás, ez az útmutatás a feladata, a többit nem politikusoknak, nem államoknak, hanem egyéneknek kell elvégezniök. Mindnyájan boldogok akarunk lenni s boldogságunkat, a vallásit is, csak magunk szerezhethjük meg magunknak.